

Wanneer doet burgerschapsonderwijs er toe?

Onderzoek naar rol schoolleider en bestuurder

Author(s)

Nieuwelink, Hessel

Publication date

2020

Document Version

Final published version

Published in

Basisschoolmanagement

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Nieuwelink, H. (2020). Wanneer doet burgerschapsonderwijs er toe? Onderzoek naar rol schoolleider en bestuurder. *Basisschoolmanagement*, 34(6), 22-25.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please contact the library: <https://www.amsterdamuas.com/library/contact/questions>, or send a letter to: University Library (Library of the University of Amsterdam and Amsterdam University of Applied Sciences), Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

HESSEL NIEUWELINK

lector Burgerschapsonderwijs aan de Hogeschool van Amsterdam, h.nieuwelink@hva.nl

Minister Slob stuurde eind vorig jaar een nieuwe wet op burgerschapsonderwijs naar de Tweede Kamer en ook bij curriculum.nu heeft burgerschap een prominente plek. In dit artikel geef ik op basis van onderzoek aan hoe schoolleiders en bestuurders ervoor kunnen zorgen dat de school effectief bijdraagt aan de ontwikkeling van het burgerschap van leerlingen.

ONDERZOEK NAAR ROL SCHOOLLEIDER EN BESTUURDER

WANNEER DOET BURGERSCHAPS- ONDERWIJS ER TOE?

Het is voor scholen lang niet altijd duidelijk waar burgerschap over gaat. Wat scholen moesten doen met burgerschap werd in de wet van 2006 niet duidelijk omschreven. Dat werd tien jaar na invoering van de wet ook door de politiek geconstateerd.

Burgerschap heeft betrekking op het deelnemen van mensen aan de samenleving en politiek. Burgerschap gaat daarmee over sociale, maatschappelijke en politieke vraagstukken – in de directe omgeving van leerlingen maar ook ver bij hen vandaan. Kenmerkend voor die vraagstukken is dat het betrekking heeft op verschillende belangen en morele waarden en dat daarbij een keuze moeten worden gemaakt die dilemma's oproepen. Die keuze hangt samen met een onderliggende visie. Het kunnen bestaan van deze visies is cruciaal in een open en pluriforme samenleving. Een ander kenmerk van burgerschap is dat de veronderstelling bestaat dat mensen zelf iets kunnen doen aan situaties die mensen onrechtvaardig vinden. Dat kunnen zij meestal niet alleen dus veronderstelt het collectieve actie.

Een fundamenteel kenmerk is dat de democratische rechtsstaat noodzakelijk is bij de uitoefenen van burgerschap. Alleen in een democratie kunnen mensen immers hun ideeën uitwisselen over vraagstukken, mogen verschillende perspectieven geuit worden en kunnen mensen zich (vrijwillig!) inzetten voor thema's die zij belangrijk vinden en waarvan zij vinden dat die publieke belangen dienen. Burgerschapsonderwijs zal daarmee altijd de democratische rechtsstaat als uitgangspunt moeten nemen en (trachten) bij te dragen aan positieve oriëntaties van leerlingen daarover. Dit ontbrak in de oude burgerschapswet en wordt (waarschijnlijk) een wezenlijk kenmerk van de nieuwe wet.

Binnen het kader van de democratische rechtsstaat kunnen scholen echter hun eigen burgerschapvisie vormgeven en bepalen welke doelen zij nastrevenswaardig vinden. Er zijn scholen die het vooral belangrijk vinden dat leerlingen leren welke tradities, normen en waarden er in een samenleving

zijn. Andere scholen leggen meer nadruk op het ontwikkelen van individuele autonomie en het vermogen van leerlingen om andere inrichtingen van de samenleving te verbeelden. Scholen zijn er in Nederland in grote mate vrij in om zelf te bepalen welke invulling van burgerschap zij wenselijk vinden. Een schoolbestuur heeft vooral als taak om visieontwikkeling te organiseren of te faciliteren en ervoor te zorgen dat deze visie vervolgens een plek krijgt binnen de onderwijsprocessen.

AL OP DE BASISCHOOL?

Er zijn thema's die nog erg ver af staan van veel basisschoolleerlingen. Bij discussies over de woningmarkt, of Europese samenwerking wenselijk is of de hervorming van het kiesstelsel lijkt dat inderdaad het geval. Toch is het zinvol om ook al aan jonge kinderen les te geven over burgerschap omdat zij in deze fase al gevormd worden.

Het onderzoek dat zich richt op kinderen laat zien dat kinderen al rond hun achtste voorstellingen van de politiek hebben

JONGE KINDEREN ZIJN AL BEZIG MET THEMA'S ALS KLIMAATVERANDERING EN SOCIALE RECHTVAARDIGHEID

en bezig zijn met abstracte maatschappelijke thema's (zoals klimaatverandering, sociale rechtvaardigheid en oorlog en vrede). Verder zien we dat maatschappelijke kloven gebaseerd op sociaal milieu al op vroege leeftijd zichtbaar worden (vergeleek 'diploma-democratie'). Als ongelijkheden al zo vroeg ontstaan, is het des te belangrijker dan al te kijken of we die zoveel mogelijk tegen kunnen gaan.

Echt nieuw is dit natuurlijk allemaal niet voor de basisschool. Allerlei inhouden die te maken hebben met burgerschap staan

Met burgerschapsonderwijs kunnen leerlingen leren nadenken over sociale verschillen.

in de kerndoelen en leraren zijn er dag in dag uit mee bezig. Veel doelen rondom wereldoriëntatie hebben direct of indirect met burgerschap te maken. Het idee dat burgerschap dus een nieuwe taak voor scholen is, klopt niet. Van scholen wordt vooral verlangd dat ze een integraal aanbod ontwikkelen, gebaseerd op een onderliggende visie, doorlopende leerlijnen en daarmee samenhangende doelen.

GESTRUCTUREERDE AANDACHT

Er is een aantal redenen waarom het zinvol is om als directeuren en bestuurders met hun scholen op een gestructureerde manier aandacht te besteden aan burgerschap. Ten eerste is onderwijs altijd vormend van aard. Via het stellen van bijvoorbeeld regels en de keuze van de lesstof ben je met vorming van leerlingen bezig. En ook de keuze om het consequent niet te hebben over bepaalde actuele maatschappelijke kwesties heeft impact: je laat ze namelijk zien dat je het niet belangrijk vindt om erover te spreken. Als je dan toch met vorming bezig bent, kan het maar beter welbewust zijn en er een zekere mate van coherentie zitten in wat je leerlingen wilt leren.

De tweede reden heeft te maken met ongelijkheid. De kansen om democratisch burgerschap te ontwikkelen zijn niet gelijk verdeeld. Leerlingen uit middenklasse milieus krijgen meer mogelijkheden om hun burgerschap te ontwikkelen en om zich te laten horen. Om leerlingen uit andere milieus ook relevante burgerschapscompetenties te laten ontwikkelen en het gevoel te geven dat zij er toe doen, is het belangrijk dat de

school hier ruimte voor biedt. Onderzoek laat zien dat het onderwijs ook ‘compenserend’ kan werken: het kan bijdragen aan het verkleinen van verschillen tussen leerlingen. Helaas lijkt het er echter op dat op dit moment onderwijs in Nederland de kansenongelijkheid instandhoudt of zelfs vergroot: juist op scholen met veel kinderen uit middenklasse gezinnen is er een rijk aanbod dat bij andere scholen vaker ontbreekt. Ook vroege selectie werkt ongelijkheid bij burgerschap in de hand. Nog meer reden dus om structureel en welbewust aandacht te besteden aan burgerschapsonderwijs.

De derde reden is dat een democratische en open samenleving niet vanzelf functioneert. Naast rechtvaardige instituties is er ook een democratische cultuur nodig. Leerlingen worden niet geboren met een ‘democratiegen’ – dat moet ontwikkeld worden. Het onderwijs is de enige publieke instelling waar alle kinderen (langdurig) aanwezig zijn en waarvan wij ook nog eens min of meer gezamenlijk de doelen kunnen bepalen. Dus onderwijs is de uitgelezen plek om over burgerschap te leren.

KENNIS

Om burgerschap te ontwikkelen moet er voldoende aanbod zijn. De thuisomgeving, waaronder de ouders en de buurt, zijn hierbij erg belangrijk. Tegelijkertijd kan ook de school impact hebben, vooral via de kwaliteit van de leraar. Het onderwijs kan invloed hebben op vaardigheden en houdingen maar studies laten zien dat de impact daarvan beperkt is. Met name houdingen zijn moeilijk te beïnvloeden en worden door aller-

Laat kinderen actief deelnemen aan projecten en nadenken over de verschillende perspectieven bij maatschappelijke kwesties.

lei ervaringen, zeker ook buiten het onderwijs, gevormd. De school kan een wat grotere invloed hebben op burgerschapskennis. Dat is belangrijk omdat kennis samenhangt met aller-

HET AANBOD IS NOG TEVEEL EEN LAPPENDEKEN ZONDER SAMENHANG

lei belangrijke aspecten, zoals het vertrouwen in eigen kunnen, maatschappelijke betrokkenheid, vermogen tot kritisch denken en steun voor democratie. Dit betekent niet dat het onderwijs alleen op kennis gericht zou moeten zijn, dat kan überhaupt niet. Maar het laat het belang zien van kennisontwikkeling als onderwijsdoel. Dit is zeker het geval wanneer vanuit ongelijkheid gekeken wordt. Er bestaan in Nederland grote verschillen in burgerschapskennis tussen leerlingen en dat leidt tot kansenongelijkheid om aan de samenleving deel te nemen. Het onderwijs kan een bijdrage leveren om die kennis-kloof kleiner te maken.

VOORWAARDEN VOOR EFFECTIEF AANBOD

Er zijn enkele voorwaarden voor de impact van het burgerschapsonderwijs. Studies laten vooral effecten zien van leraren die daar tijdens hun opleiding over geleerd hebben. Zij weten waarschijnlijk beter waar burgerschap over gaat en welke pedagogisch-didactische instrumenten je het beste kunt inzetten. Niet alle leraren zijn even effectief. Schooldirecteuren moeten dus kijken welke leraren het voortouw kunnen nemen bij het ontwikkelen van burgerschapsonderwijs op hun school. Scholen doen nu al heel veel op het terrein van burgerschap. Allerlei onderwijsinhouden en -activiteiten binnen en buiten de school zijn ermee verbonden. De Onderwijsinspectie stelt echter al jaren dat het aanbod van scholen een soort lappendeken van weinig samenhangende activiteiten is. Het is de vraag of al deze afzonderlijke activiteiten effect sorteren. Lang niet altijd worden activiteiten als een bezoek aan een religieuze instelling of een gesprek over seksuele diversiteit gekoppeld aan een langere doorlopende leerlijn. Terwijl juist dat een cruciale factor is bij de effectiviteit van onderwijsaanbod. Studies vinden alleen effecten op burgerschap van structurele programma's waarbij leerlingen met vergelijkbare thema's bezig zijn en zij de relatie tussen deze thema's ook duidelijk herkennen. Tijdens die programma's moeten maatschappelijke en

LITERATUUR

- Dijkstra, A.B., & Dam, G. ten (Red.). (in voorbereiding). *Burgerschapsonderwijs*. Meppel: Boom.
- In dit handboek wordt recent onderzoek samengevat door een groot aantal auteurs uit Nederland en Vlaanderen en toegankelijk gemaakt voor onderwijsprofessionals en beleidsmakers. Het zal na de zomer verschijnen.
- In het najaar van 2020 verschijnt onderzoek Peil.Burgerschap van het Nationaal Regieorgaan Onderwijsonderzoek. Hierin is gekeken naar het burgerschapsonderwijs in de laatste jaren van het primair onderwijs en de burgerschapscompetenties van leerlingen.
- Nieuwelink, H., Boogaard, M., Dijkstra, A.B., Kuiper, E.J., Ledoux, G. (2016). *Onderwijs in burgerschap: wat scholen kunnen doen. Lessen uit wetenschap en praktijk*. Amsterdam: Kohnstamm Instituut.

politieke waarden, instituties en begrippen ook regelmatig terugkomen en moeten leerlingen daarop reflecteren. Kortom, om effectief te zijn, zouden programma's onderling verbonden moeten zijn, met doelen en een visie, structureel van aard zijn en moeten leerlingen expliciet leren over burgerschapsonderwijs. Een belangrijke taak voor een schoolleiding en schoolbestuur is dus het organiseren van de voorwaarden waaronder dit aanbod van burgerschapsonderwijs vorm kan krijgen.

WANNEER HEEFT BURGERSCHAPSONDERWIJS EFFECT?

Onderzoek toont dat onderwijs op grofweg twee manieren kan bijdragen aan het burgerschap van leerlingen: via het didactiseren van het curriculumaanbod en via het ontwerpen van een open en veilig pedagogisch klimaat.

Wanneer scholen leerlingen structureel laten nadenken over maatschappelijke en politieke onderwerpen kan dat effect hebben. Dat soort thema's is voor leerlingen nog vrij abstract. Maar ook leerlingen op de basisschool kunnen interesse hebben of ontwikkelen over burgerschapsvraagstukken wanneer voor hen duidelijk is om welke waardendilemma's en belangentegenstellingen het gaat. Voor leerlingen is de inrichting van ons sociale zekerheidsstelsel niet zo interessant, maar zij vinden het veelal wel interessant om na te denken over manieren waarop welvaart verdeeld wordt en welke rol eigen verantwoordelijkheid, toeval en solidariteit daarbij spelen. Kortom, ook bij burgerschapsonderwijs is het een kwestie van het op een goede manier didactiseren van abstracte thema's zodat deze betekenis voor leerlingen hebben.

Onderzoek laat zien dat onderwijsprogramma's effecten hebben als leerlingen actief kunnen deelnemen en zij daarbij leren over verschillende perspectieven die bij maatschappelijke kwesties bestaan. Dit kan met verschillende didactische benaderingen worden uitgewerkt. Onderzoek geeft nog geen uitsluitsel welke didactische benaderingen de meeste effecten sorteren. Zowel voor meer 'traditionele' didactische benaderingen (leraargestuurd en nadruk op klassikale instructie) als meer

'vernieuwende' benaderingen (leerlinggestuurd en nadruk op projecten) worden effecten gevonden. Het is mogelijk dat verschillende didactische benaderingen allemaal effectief zijn, zo lang zij maar voldoen aan bepaalde criteria, zoals een structureel aanbod en inhoudelijke expliciete reflectie. Ook is het mogelijk dat klassikale instructie de meest effectieve manier is om bepaalde kennis op te doen en zijn projecten functioneler voor de ontwikkeling bepaalde vaardigheden en houdingen. Of dit ook echt het geval is, moet verder onderzoek uitwijzen.

BIJDRAGE PEDAGOGISCH KLIMAAT

Een lesaanbod heeft vooral effect wanneer het gecombineerd wordt met een veilig en open klimaat in de klas. Een veilig klimaat betekent dat leerlingen het gevoel hebben dat zij er mogen zijn en dat er respectvol met hen en hun mening omgegaan wordt. Een open klimaat betekent dat alle perspectieven naar voren komen en dat leerlingen het gevoel hebben dat zij hun opvattingen kunnen geven, ook als die anders zijn dan wat andere leerlingen vinden of de leraar vindt. Tevens hebben leerlingen in een open klimaat in de klas het gevoel dat er naar hun mening over schoolaangelegenheden geluisterd wordt door leraren en de schoolleiding.

Het vormgeven van een dergelijk klimaat is niet iets wat leraren alleen kunnen doen. Hoe andere leraren met leerlingen omgaan, hoe onderwijsondersteunend personeel en de schoolleiding leerlingen benaderen en hoe medewerkers met elkaar en ouders omgaan, heeft allemaal betekenis voor het pedagogisch klimaat. Dit betekent dus ook dat alle actoren rondom het onderwijs met elkaar moeten bepalen wat voor soort pedagogisch klimaat er op de school moet bestaan. Het betekent niet per se dat leraren altijd hetzelfde moeten uitdragen – het kan voor leerlingen ook een belangrijke leerervaring zijn dat de ene leraar meer nadruk legt op een bepaalde regel dan de andere. Maar het veronderstelt wel een duidelijke keuze van de school, want het moet voor leerlingen niet tot onduidelijkheid of rechtsongelijkheid leiden.

Het vormgeven van een pedagogisch klimaat is ook complex. Voor een open klimaat is het belangrijk dat leerlingen veel (of zelfs alles) moeten kunnen zeggen. Dat kan conflicteren met wat leerlingen als veilig ervaren. Zeker bij kwesties die leerlingen persoonlijk raken, bijvoorbeeld over geloof, seksualiteit en cultuur, kan het zijn dat uitingen van de ene leerling voor de andere leerling kan betekenen dat hij of zij zich niet meer prettig voelt. Het vergt van leraren dat zij gezamenlijk bedenken hoe zij met zulke situaties omgaan en zich bewust zijn van dit spanningsveld.

ONDERSTEUNING

Schoolbestuurders en schooldirecteuren kunnen leraren op allerlei vlakken ondersteunen bij het vormgeven van burgerschapsonderwijs. Zij kunnen de urgentie ervan aangeven, de voorwaarden creëren waaronder een gedragen visie ontwikkeld kan worden en bijdragen aan het ontwikkelen van een burgerschapscurriculum en pedagogisch klimaat waarin leerlingen gestimuleerd worden om hun burgerschap verder vorm te geven. Er is veel maatschappelijke urgentie om hier de komende jaren meer in te investeren. *BSM*